

CERCETARE ARHEOLOGICĂ DE LA BISERICA SF. GHEORGHE DIN TÂRGOVIȘTE CAMPANIA I – 2005

**Diaconescu Petru
Olteanu Gheorghe**

La recherche archéologique à l'église Sf. Gheorghe a été achevée par les conclusions suivantes: entre les années 1517-1520 Neagoe Basarab a fait construire l'église Sf. Gheorghe avec un rôle précis de trésor princier. La construction se présentait comme une église du type "salle" de petites dimensions (17m x 6,7m) à l'extérieur sur des fondements en pierre pas trop profonds, mais large de 1,10m, avec une élévation en brique de dimensions 31/32 x 15/16 x 5/6 cm avec des dalles du même matériel et avec les mêmes dimensions. Sur le pronaos il y a une tour-clocher en brique soutenue par des voûtes, des doubleaux massifs qui ne font pas corps commun avec les murs de l'église. On garde de cette tour seulement le tambour. Le rôle de trésor est donné par une chambre bien gardée et assurée par un sceau princier. La recherche du monument et la recherche de 2005 de l'extrémité du sud de la ville, à l'église Roșie, apporteront de grandes réorganisations dans l'évolution de l'urbanisme médiéval de la ville Târgoviște.

L'église garde au moins jusqu'au milieu du XVII-ème siècle le caractère princier, lorsqu'elle est connue comme lieu de pèlerinage pour Matei Basarab et Constantin Șerban. Du point de vue archéologique l'intervention princier est présente par l'adjonction sur le pronaos de deux massifs contreforts, placés d'après la mode du temps, en ligne oblique, sur des coins libres de l'extérieur et probablement par la reconstruction du dallage en brique hexagonale.

À coup sûr l'église a perdu depuis beaucoup de temps son caractère princier, peut être même entre les années 1658-1659, vue qu'elle a été réparée en 1730 par un simple porte-drapeau, probablement habitant de la paroisse. L'église était tombée en ruine, les fondateurs oubliés. En ce moment on ajoute une galerie extérieure en brique sur des colonnes du même matériel (les creux ont été obturés pendant le XIX-ème siècle). Aux murs on a employé aussi des briques résultées selon toute apparence du remplacement du premier dallage (au moins partiellement), probablement de la tour du pronaos. (Traduit par A.A.).

Investigațiile arheologice întreprinse în perioada iunie – iulie 2005 au fost solicitate de parohie, prin preotul paroh Neacșu Stancu, pentru finalizarea proiectului general de consolidare – restaurare a monumentului.

Poziția ocupată în perimetrul orașului medieval, informațiile documentare sărace, până la 1730, calitatea de biserică domnească, moștenită cel puțin prin tradiție, ne-au îndemnat în demersul nostru, chiar dacă la prima vedere aspectul vizibil al bisericii, profund mutilat în sec. XIX, dar și în urmă cu două decenii, ne-au făcut să privim la început destul de pesimist utilitatea cercetării.

I. Istoricul cercetărilor

În pisania existentă și astăzi deasupra intrării în pronaos, aflăm că biserica a fost reparată și pictată la 1730 de Dima stegarul. De semnalat, în special, paragraful în care se menționează: „neștiindu-se ctitorii săi” (Iorga N., Studii..., nr.258). Evident, era menționată o biserică veche, ruinată, căreia nu i se știau ctitorii chiar la acea dată, probabil, funcționa în sec. XVIII ca biserică a mahalalei Suseni. Cel care

amintește primul, că biserica Sf. Gheorghe: “fu zidită întâi de Neagoe Vodă” și anume Virgil Drăghiceanu, se simte obligat să adauge: « Nu se știe nimic despre ea până la anul 1730” (Drăghiceanu V., Restituiri..., 2004, pg.29).

După 1970, monumentul intră cu adevărat în atenția arhitecților și arheologilor, deși cazul lui fusese măcar punctat anterior (v. Ionescu Gr., Istoria..., 1969, I, pg. 296), Gabriel Mihăescu (Cercetări..., 1984, pg.116-134), care în anii 1977 – 1978 investigă un perimetru mai vast, situat la est și sud de biserică, a excavat și un sondaj (B.V) pe altar. la exterior, descoperind 45 de morminte, cel mai vechi datat 1541. Pe baza cercetării, autorul ei confirmă informațiile documentare privind ctitorirea bisericii de către Neagoe Basarab (Mihăescu G., op.cit., pg. 133-134).

Informațiile aduse sunt valoroase, vom reveni într-un studiu separat. Primul arhitect care aprofundează problematica Bisericii Sf. Gheorghe este Cristian Moisescu care pe lângă studiul de arhitectură colaționează și datele documentare (Moisescu Cr., Târgoviște..., 1979, pg. 80-85, notele 17 – 30, pg.286). Cercetătorul datează corect momentul construcției și pe inițiator, inclusiv modificările, începând cu 1730 până la 1862. Nu insistăm asupra evoluției în timp și spațiu a tipului de biserică “sală”, bine argumentat de autorul sus-citat, însă referirea la asemănările cu Biserica Sf. Nicoară din Curtea de Argeș, cu turn pe pronaos (Bis. Sf. Gheorghe, n.n): “constituie al doilea exemplu cert cunoscut în arhitectura muntenească, cu acoperirea naosului și pronaosului, realizată în bolți semicilindrice dispuse longitudinal: sinteza originală de elemente romanice și catolice, cu adaptări reclamate de cultul ortodox” (Moisescu Cr., op.cit., pg.83-84). Precizările aduse de cei trei istorici trebuie coroborate cu singurele informații de epocă și anume: Letopisețul cantacuzinesc (Istoria Țării Românești, 1290 – 1690, Letopisețul..., pg.37), unde este menționat hramul și ctitorul; cea datorată lui Gavril Protul, călugăr de la Athos, în panegiricul dedicat protectorului său, Neagoe Basarab, nota că acesta a avut inițiativa ridicării bisericii Sf. Gheorghe de la Târgoviște “cu o clopotnița mare pe tindă” (Gavril Protul, Viata..., pg.28); în sfârșit călătorul sirian Paul din Alep amintea în memoriile sale că la anul 1656 domnitorul obișnuia ca de Sf. Gheorghe (23 aprilie) să pomească în pelerinaj: “la Biserica Sf. Gheorghe aflată afară din oraș ». (Călători..., VI, 1970, pg.143).

În esență, acestea sunt datele pe care le aveam la dispoziție insuficiente pentru o plasare corectă în timp și spațiu a monumentului, fără a mai discuta și importanța politică, strategică pe care cercetarea întreprinsă de noi a avut șansa de a o proba.

II. Rezultatul cercetărilor arheologice.

În fața noastră se puneau câteva întrebări de substanță, după cum urmează:

- data construirii și confirmarea ctitorului ;
- motivația avută de ctitor în alegerea amplasamentului ;
- menționarea lui Paul din Alep că biserica se afla în afară din oraș, dat fiind faptul că cercetarea Târgoviștei medievale localizează nucleul inițial al orașului, tocmai în acest perimetru ;

- de ce pentru două secole o biserică domnească este în mod evident ocrotită de documentele de epocă ;

- care este motivul pentru care la 1730 nu se mai cunoșteau ctitorii.

Chiar dacă cercetarea nu a avut amploarea pe care ne-o doream, la care adăugăm deocamdată și o latură subiectivă și anume imposibilitatea temporară a cercetării integrale a inventarului recoltat (litic și metalic), considerăm că investigarea bisericii Sf. Gheorghe are o importanță deosebită nu numai pentru obiectivul pus în dezbatere, dar și pentru definirea unor aspecte noi legate de apariția și evoluția fostei capitale a Țării Românești.

Spre regretul nostru, stratigrafia monumentului, așa cum o înfățișează cele trei secțiuni din naos și pronaos (Planșa I), este mult simplificată datorită refacerilor și adăugirilor începând cu 1730 când este adăugat pridvorul și desființată turla de pe pronaos și mai ales din 1862 când elevația bisericii este parțial demolată, inclusiv o parte din bolți, adăugându-se abside laterale pe naos și două turla de lemn, care-i modifica total înfățișarea originală. Odată cu desființarea pereților exteriori de nord și sud, cât și a zidului naos – pronaos, este coborât și nivelul de calcare, distrugându-se aproape toate intervențiile constructive din secolele XVI-XVIII (Planșa II; fig.3/4). O situație stratigrafică mai clară se citește pe profilul de nord al S1, amplasată alături de zidul original de sud al bisericii, în naos și pronaos (Planșa I). Se păstrează pe alocuri nivelul de construcție a cărui datare este asigurată de o monedă ungurească bătută la 1515; urmat de o nivelare de nisip care constituia patul pardoselei. Am menționat că nivelele intermediare până la 1862 au dispărut aproape în totalitate, elevația în zonele demantelate lipsește complet, peste fundațiile acum libere se citește nivelul de demolare și patul de nisip, urmând pardoseala din lespezi de piatră existentă și astăzi, toate trei datând de la 1862. Remarcăm că pe alocuri a fost folosită pentru pardoseală și cărămidă cu aceleași dimensiuni ca și la absidele adăugate, cea pătrată datând de la reparațiile de la 1730 și acoperită cu mortar de var pentru a o duce la culoarea și forma lespezilor de piatră. În pronaos, la capătul de vest al S1, a fost identificat un rest de pardoseală din cărămidă pătrată, cu latura de 18 cm, care aparține refacerii de la 1730 (Planșa III). În profilul de nord al S1- din pronaos se observă trei nivelări groase din nisip cu lut de cca 0,30m, care acoperă două morminte, M1 și M2. Intervenția se datorează tasărilor care au dus la deformarea pavajului, explicându-se și prin existența unor pietre de mormânt scoase cu ocazia refacerilor din 1862 (Planșele II.III).

Mormintele descoperite, în mod cert aparținând unor dregători, au fost datate cu două monede de la 1568, respectiv 1575, la M1, înregistrându-se și un inel sigilar din argint masiv (Planșele II.III și fig. 3/1).

La exterior, pe latura de sud, a fost identificat sub trotuarul actual, un contrafort aplicat pe colțul de sud-vest al pronaosului, consolidare executată cel mai probabil în timpul domniei lui Matei Basarab (Planșa IV și fig. 2/1).

Chiar fără a fi ajuns la concluzii definitive, totuși există confirmări ale cercetărilor anterioare privind data ridicării și evoluția ei planimetrică, până la

mijlocul sec. al XIX.-lea, în prima fază a cercetărilor nu au apărut elemente cu privire la rolul și importanța bisericii.

Confirmarea a adus-o continuarea cercetării naosului în S1 și apoi în S4, la care se adaugă și o descoperire epigrafică din altar. În capătul de est al S1, mai precis în profilul nordic, sub pardoseala de piatră existentă, s-a profilat un fel de puț cu pereții lutuiți, umplut cu materiale rămase din demolările din 1862 (Planșele II, III și fig. 2/2-3, 3/3-4). Alături de moloz s-au recoltat cărămizi de pardoseală de diferite dimensiuni: de formă pătrată de care am amintit, hexagonală cu la tura de 18 cm și dreptunghiulară cu laturile de 31/32x 15/16 x 5/6 cm este adevărat mai rar găsită; cărămida de cornișă de tipul „in spic”. Acest tub, lărgit la capete, unde diametrul era de 0,60 m, se continuă până la -1,10 m față de cota actuală de călcare, limita de la care am avut o surpriză de proporție. La adâncimea sus menționată a apărut un fel de guler, preparat dintr-un mortar foarte bun care constituia limita superioară a unei încăperi de dimensiuni apreciabile, zidită și căptușită cu caramidă de dimensiunile celei folosite la zidăria bisericii din sec. XVI. Forma încăperii aduce cu a unei sticle cu gâtul scurt. Pardoseala este realizată din aceeași cărămidă cu a zidăriei originale și așezată pe un strat de mortar la fel de dur cu o grosime de 5 cm. Dimensiunile sunt: de 1,90 m înălțime; diametrele de 0,60 m la partea superioară, 1,64 m la pardoseală, iar cel intermediar la 1/3 din înălțime, măsurat de la baza de 1,90 m; volumul cca 4,5 mc (v.plan, și profil S1, secțiuni și foto). Construcția se remarcă prin excelența stare de conservare, după 500 de ani tencuiala și pardoseala părând a fi construite de câțiva ani (fig.2/2-3).

Înainte de a se discuta funcția este important de știut când a fost construită tainița și când a fost dezafectată, respectiv astupată. După adâncirea S1 s-a observat că stratul de pământ roșcat cu pietriș care urmează nivelului de construcție al bisericii (acesta din urmă descoperit pe o mică porțiune lângă fundațiile vechiului naos demolate), nu este viul, ci o umplutură rezultată din excavarea încăperii subterane care marchează de fapt, groapa de fundație (Planșa II). Spre sfârșitul cercetărilor, în S4 practică vis-a-vis de S1, pe latura de nord a pronaosului, a fost identificată o groapă fundată tot de sub stratul de nisip care formează patul pardoselei inițiale. Excavată rudimentar, cu dimensiunile de 1,30 m în înălțime și diametrele de 0,50 m la bază și 1,20 m la gură, deci de formă tronconică, groapa a fost căptușită cu lemn, după cantitatea mare de cuie din fier, recuperată odată cu resturi de lemn carbonizat (Planșa I).

Pe baza monedei emisă la 1515 și a identităților stratigrafice putem conchide că încăperea subterană a fost ridicată odată sau imediat cu biserica, mai precis în a doua parte a domniei lui Neagoe Basarab, cel mai probabil odată cu Mitropolia (1517-1520), perioadă în care domnitorul dispunea de un număr considerabil de meșteri, părere susținută și de alți autori (Moisescu Cr., op.cit., pg.184).

Deși, din interiorul încăperii subterane s-au recuperat mai multe monede, a fost identificată numai una, emisă la 1580. Stratul de nisip, respectiv patul ultimei pardoseli căpăcuiește accesul în cameră, continuându-se și pe fundația zidului naos-

pronaos, stabilind data umplerii finale la 1862, resturile de pardoseală datând de la 1730, din umplutură confirmând aceeași dată ca dezafectare definitivă.

Descoperirea încăperii subterane este esențială pentru definirea rolului jucat de biserică în sec. XVI- XVII. Pe baza argumentelor aduse, considerăm că suntem în fața unei tăinițe folosită la vremuri de nevoie pentru adăpostirea tezaurului domnesc. Este o explicație pentru tăcerea din arhivele de epocă asupra bisericii, iar plasarea ei mult excentric de Curtea Domnească și principalele edificii de cult aflate evident în atenția năvălitorilor, constituie încă un argument pentru funcția pe care i-o atribuim.

Demn de semnalat mai este și un alt fapt, păstrarea caracterului rural al perimetrului situat la nord de "târgul de sus", respectiv Curtea Domnească până târziu în sec. al XVII-lea, probabil și o consecință provocată deliberat de autoritatea domnească tocmai pentru o mai bună siguranță acestui punct cu destinație specială. Existența tăiniței, unicat deocamdată în arhitectura muntenească, într-o biserică domnească, este întărită și de o altă descoperire, de astă dată din altar. În spatele mesei altarului, încastrată în pardoseala din 1862, se află o piatră pătrată cu latura de 0,54 m. În cercul interior este prezentat „potirul sacru” încadrat de doi păuni, iar în cel exterior o inscripție, probabil jumătate latină, jumătate chirilică, a cărei semnificație încă ne scapă, datorită conservării precare, identificându-se decât două litere M urmat de A (fig. 1/2).

Chiar dacă ipoteza noastră privind semnificația piesei litice ridică deja controverse, o expunem deoarece constituie un argument major tocmai în explicarea funcției bisericii ca loc „tezur domnesc”. Considerăm că este vorba de un sigiliu domnesc din răstimpul de funcționare al tăiniței. Acesta marca accesul la capacul așezat peste manșonul de mortar din partea superioară a încăperii subterane. Sigiliul, cum presupunem noi, care marca tăinița era așezat sub pardoseală, la cca 0.90m mai jos. Un nou argument, că este vorba de o tăiniță, îl demonstrează accesul care pe primii 0,90m am arătat că a fost practicat în pământ lutuit, gârlici care pomea de sub pardoseală, care pardoseală, fiind din cărămidă, putea foarte ușor scoasă și apoi repusă pe locul ei fără a lăsa urme vizibile. La 1862, din tăinița căreia îi încetase de mult funcția pentru care fusese practică, sigiliul care niciodată nu fusese pus la vedere este recuperat și plasat în altar. Resturile rezultate din demolarea construcției moloz, cărămidă de zidărie și pardoseală constituie cca 80% din umplutura tăiniței. Semnalăm că la bază sunt depuneri mai vechi cu o grosime de cca 0,15 m formată din pământ cu urme de mortar, scurs de la suprafață, în mod natural, care arată că încetarea funcției de loc de tezaur se încheiase cu mult înainte de 1862.

Am solicitat ca în proiectul general să se introducă un capitol separat prin care la schimbarea pardoselii de piatră existentă să se reia cercetarea naosului și altarului în întregime, deoarece este posibil să avem parte și de alte surprize. La momentul actual o investigație completă ar afecta desfășurarea cultului pe o perioadă nedeterminată de timp, mai ales în perspectiva descoperirii unor noi

încăperi subterane. Adăugăm că în proiectul general se prezintă ca o necesitate de prim ordin restaurarea și punerea în circuitul cultural a descoperirii sus-menționate.

III. Concluzii

Din datele de care dispunem, chiar insuficient de prelucrate, suntem în măsura de a înainta câteva concluzii:

- Neagoe Basarab ridică între 1517-1520 biserica Sf. Gheorghe cu rol precis de tezaur domnesc. Construcția se prezenta ca o biserică de tip "sală" de mici dimensiuni (17m x 6,7m) la exterior pe fundații din piatră nu prea adânci, dar late 1,10m, cu o elevație din cărămidă cu dimensiunile de 31/32 x 15/16 x 5/6 cm și o pardoseală din același material și cu aceleași dimensiuni. Pe pronaos, un turn clopotniță din cărămidă, sprijinit pe arcuri, dublouri masive care nu fac corp comun cu zidăria bisericii, turn din care se păstrează numai tamburul. Rolul de tezaur este dat de o încăpăre (încăperi !) bine protejată și asigurată cu un sigiliu domnesc. Nu reluăm argumentele amintite, dar cercetarea monumentului, subliniez, va aduce împreună cu cea întreprinsă tot în 2005 în extremitatea sudică a orașului și anume la "Biserica Roșie", la restructurări majore în evoluția, cunoscută a urbanismului medieval al orașului Târgoviște ;

- Biserica își păstrează cel puțin până la mijlocul sec. al XVII-lea caracterul domnesc, când este cunoscută ca punct de pelerinaj pentru Matei Basarab și Constantin Șerban. Arheologic, intervenția domnească se demonstrează prin adăugarea pe pronaos a doi contraforți masivi, plasați conform modei epocii, oblic, pe colțurile libere, exterioare și probabil prin refacerea pardoselei cu cărămidă hexagonală ;

- Cu siguranță, biserica își pierde-se de mult caracterul domnesc, poate chiar în anii 1658-1659, deoarece când este refăcută la 1730 de un simplu stegar, probabil locuitor al parohiei, biserica era ruinată, uitați fiind și ctitorii. La această dată este adăugat un pridvor de cărămidă, elevația fiind sprijinită pe stâlpi din același material (golurile au fost obturate în sec. XIX). La zidărie a fost folosită și cărămida provenită se pare din înlocuirea primei pardoseli (cel puțin parțial), mai probabil de la turnul de pe pronaos. Am amintit că pardoseala de cărămidă de la această refacere s-a păstrat pe o mică porțiune în pronaos ;

- Tot din pisană de la 1862 (de fapt cea de la 1816 repictată și adăugită) de pe perețele exterior al pronaosului și de pe cea de interior, datată 1848, constatăm reparațiile succesive: 1730, 1794, 1813-1816. 1848, 1857 și în sfârșit 1862. În 1862 biserica primește înfățișarea actuală, original păstrându-se numai pronaosul fără turlă și parțial naosul și altarul, adăugându-se și cele două abside laterale de care am amintit ;

- Consolidări se aduc de către Comisiunea Monumentelor Istorice în 1942 printr-o centură perimetrală la bază și betonarea la exterior a absidelor laterale (v. Secțiunea 3, Planșa I). În anii 1982 – 1983 dispar în mare măsura straturile picturale dintre 1730 – 1862 (cele mai vechi au dispărut definitiv) și se înlocuiește cu o pictură în ulei de calitate îndoielnică. La exterior apare un trotuar perimetral în secolul al XIX-lea, din bolovani, înlocuit de curând cu unul din beton.

În încheiere, aprofundarea cercetărilor nu numai arheologice vor duce, considerăm, la un proiect de restaurare documentat și echilibrat, care va elimina pe cât posibil mutilările aduse în ultimele două secole și va reda măcar o parte din aspectul inițial al acestei biserici greu încercată de vremuri și necunoașterea oamenilor.

BIBLIOGRAFIE:

Iorga N., *Studii si documente*, XV

Drăghiceanu V., *Restituiri istorice*, Târgoviște, 2004

Ionescu Gr., *Istoria arhitecturii*, I, București, 1969.

Gabriel Mihăescu, *Cercetări arheologice în Târgoviște*, Suseni, Valahica, 12-13, Târgoviște, 1984

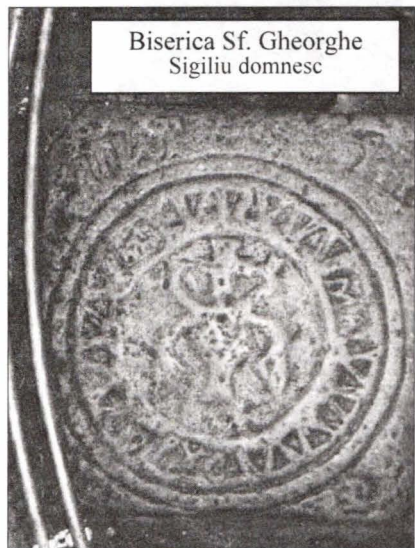
Moisescu Cr., Târgoviște. *Monumente istorice și de artă*, București, 1979

Istoria Țării Românești, 1290 – 1690, *Letopisețul cantacuzinesc*, București, 1960

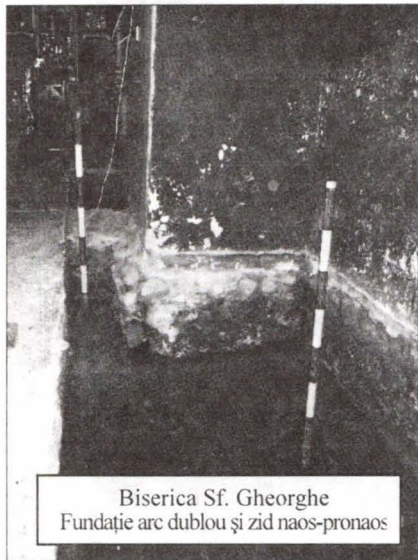
Gavril Protul, *Viața și traiul Sf. Nifon, patriarhul Constantinopolului*, București, 1937

Călători străini, VI, București 1970

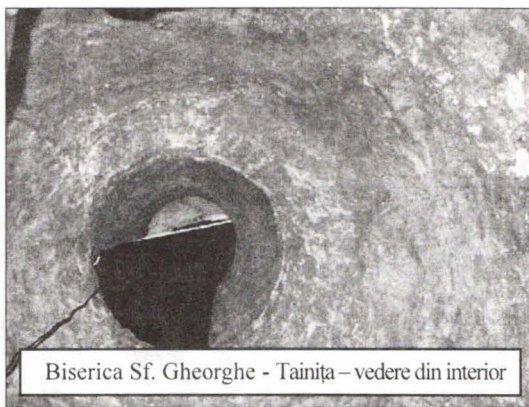
Biserica Sf. Gheorghe
Sigiliu domnesc

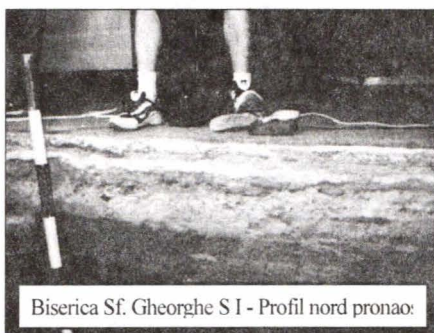
Biserica Sf. Gheorghe
Contrafort, cca. 1650

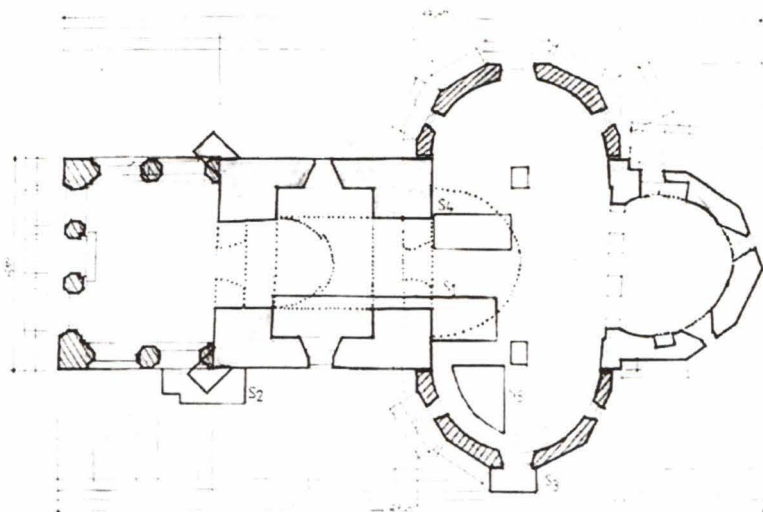

Biserica Sf. Gheorghe
Fundatie arc dublou și zid naos-pronaos

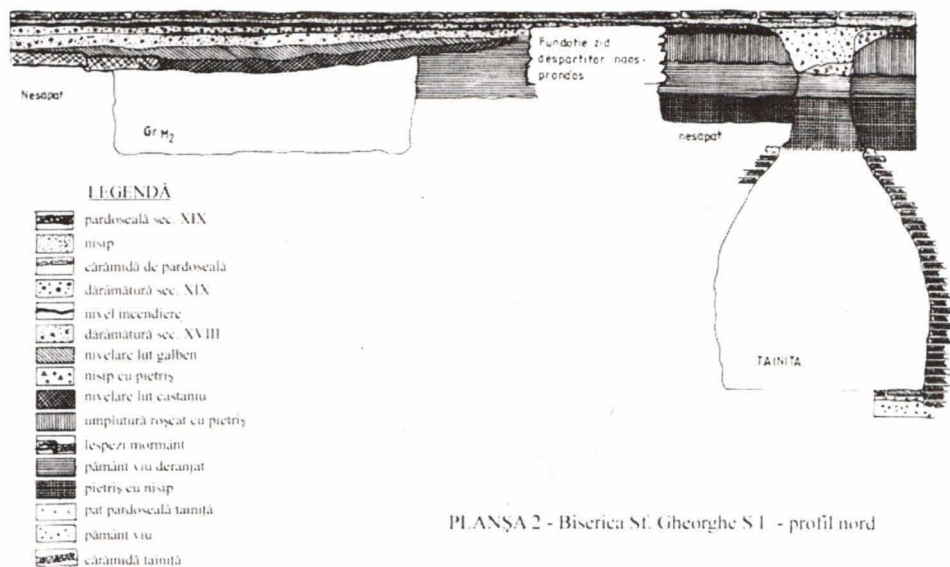

Biserica Sf. Gheorghe - Tainița – vedere din interior

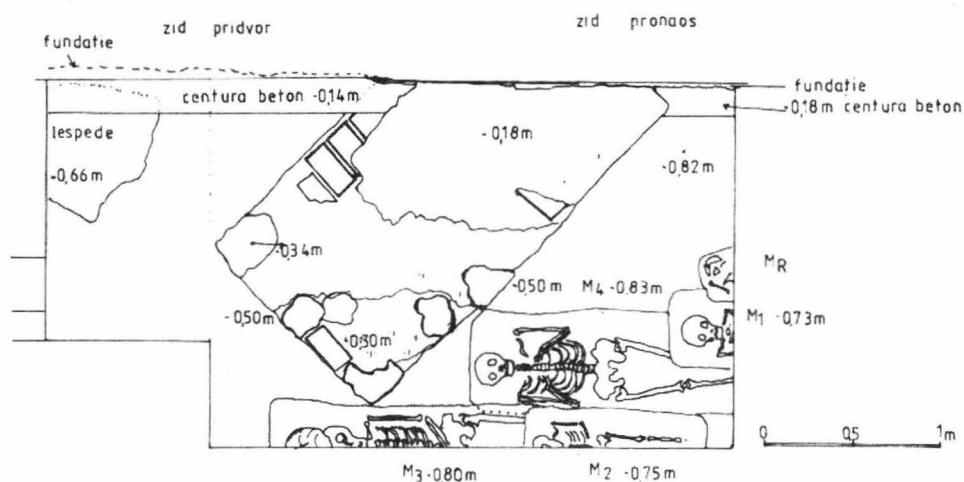
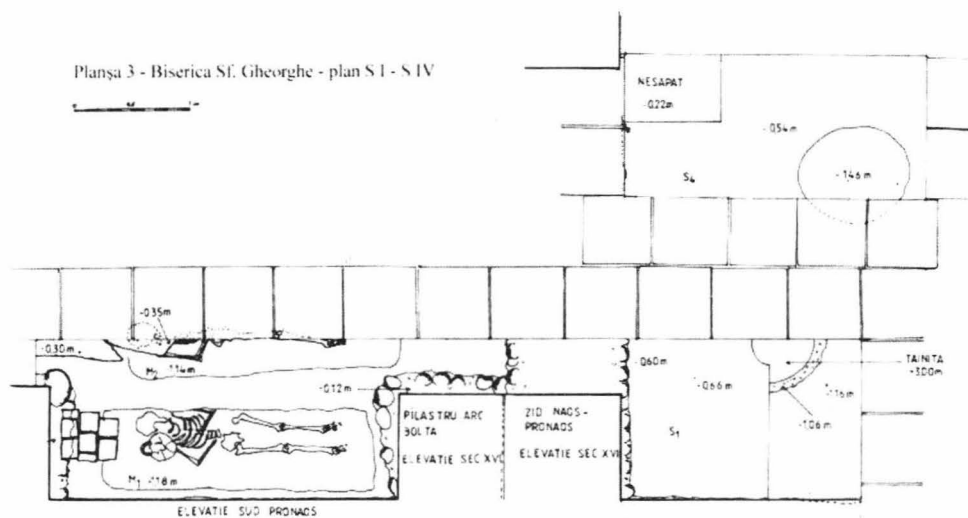

Planșa 1 - Biserica Sf. Gheorghe - planul cercetărilor arheologice

PLANȘA 2 - Biserica Sf. Gheorghe S1 - profil nord

Planşa 3 - Biserica Sf. Gheorghe - plan S I - S IV

Planşa 4 - Biserica Sf. Gheorghe - plan S II - contrafort adăugat de Matei Basarab